

॥ श्रीमते रामानुजाय नमः ॥

श्रीकूरेशस्वामीजीको वैभव

लेखक-

श्रीकृष्णमाचार्य

प्रकाशक-

प्रकाश जवाली

॥ श्रीमते रामानुजाय नमः ॥

श्रीकूरेशस्वामीजीको वैभव

लेखक-

श्रीकृष्णमाचार्य

प्रकाशक-

प्रकाश जवाली

माण्डव्यनिवास

गैडाकोट-१ (नवलपरासी)

मूल्य रु- १५/-

प्रथमसंस्करण - वि.सं. २०६५ फागुन

मुद्रित प्रति - ५००

सर्वाधिकार - लेखकमा सुरक्षित

ग्रन्थप्राप्तिस्थान - **प्रकाश जवाली**

माण्डव्यनिवास, मन्दिरमार्ग
जैडाकोट १, नवलपरासी

कम्प्युटर सेटिङ्ग - **निष्पन कम्प्युटर्स एण्ड डिजाइन्स**

मेघामार्केट, शहिदचोक
फोन: ९८४५०५२०९२

मुद्रक

- **गणेश ध्यापाखाना**

मेनरोड, नारायणगढ
फोन: ०५६-५२०५४८

॥ श्रीमते रामानुजाय नमः ॥

श्रीकूरेशस्वामीजीको वैभव

श्रीवत्सचिह्नमिश्रेभ्यो नम उक्तिमधीमहे ।
यदुक्तयस्त्रयीकण्ठे यान्ति मङ्गलसूत्रताम् ॥
अर्वाञ्चो यत्पदसरसिजद्वन्द्वमाश्रित्य पूर्वं
मूधर्ना यस्यान्वयमुपगता देशिका मुक्तिमापुः ।
सोऽयं रामानुजमुनिरपि स्वीयमुक्तिं करस्थां
यत्सम्बन्धादमनुत कथं वर्ण्यते कूरनाथः ?॥

श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजीका सुप्रसिद्ध कृपापात्र श्रीकूरेशस्वामीजीलाई सम्प्रदायको भाषामा “कूरत्ताल्वान्” भन्ने प्रसिद्ध नामले व्यवहार गरिन्छ । संस्कृत एवं द्राविडवेदान्तलाई अवलम्बनको रूपमा स्वीकार गरेर व्यवस्थित गरिएको श्रीवैष्णवसम्प्रदाय, श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजीको समयमा विस्तृतरूपले प्रचारमा आयो । प्रधानाचार्यको रूपमा रहेर पीठको निर्वहण गर्नुभएका श्रीभगवद्रामानुजचार्यले नै ७४ पीठहरूको स्थापना गरेर आफ्ना शिष्यहरूलाई तत्तत्पीठाधिपतिको रूपमा व्यवस्थित गरेर उहाँहरूद्वारा सिद्धान्तको प्रचार गराउनका लागि दृढ व्यवस्था गरिदिनुभयो ।

यस्ता आचार्यपुरुषहरूमा "कूरत्तालवान्" नामक महापुरुष
अग्रस्थानमा हुनुहुन्छ ॥ जसरी मानवजीवनमा चक्षुरिन्द्रिय
(नेत्र), प्रधान साधन मानिन्छ र त्यो नेत्र नभएको जीवन
निष्प्रयोजन हुन्छ त्यस्तै गरी प्रस्तुत कूरत्तालवान्को वैभव
पनि श्रीवैष्णवसम्प्रदायको लागि नेत्र जस्तो हो । उहाँको
सम्बन्ध विना यस श्रीवैष्णव सिद्धान्तको प्रशस्ति नै छैन ।
आचार्यत्वपूर्ति, उत्तमचारित्र, शास्त्रवैदुष्य आदि उत्तमगुणहरूले
गर्दा श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजीकै समयमा श्रीकूरेशस्वामीजी
श्रीवैष्णवसम्प्रदायको मूल स्तम्भको रूपमा विराजमान हुनुहुन्थ्यो ॥

दक्षिणभारतको काञ्चीपुरम्को समीपमा विद्यमान
"कूरम्" भन्ने अग्रहार (सज्जन ब्राह्मणहरूको बस्ती) मा
उहाँको अवतार भएको थियो । साङ्ग वेद-वेदान्तहरूको
अध्ययनले त उहाँ सम्पन्न नै हुनुहुन्थ्यो र साथै महैश्वर्यले
पनि सम्पन्न हुनुहुन्थ्यो । ऐश्वर्यको अनुगुण धर्मपरायण
बनेर ब्राह्मण एवं निर्धनहरूलाई निरन्तररूपमा अन्नदान
पनि उहाँले गर्नुहुन्थ्यो । सूर्योदयकालदेखि प्रारम्भ गरेर रात्रीको
१०-११ बजेसम्म अविच्छिन्नरूपले उहाँको भवनमा
भक्तहरूको लागि नित्यतदीयाराधनागोष्ठी चल्ने गर्दथ्यो ।
प्रत्येक दिन अन्नदान पूरा भएपछि भवनको द्वारलाई बन्द
गर्ने समयमा द्वारमा लागेका घण्टीहरूको ध्वनि लगभग १०

माइल टाढा रहेको काञ्चीपुरम्मा पनि सुनिन्थ्यो । यस वृत्तान्तद्वारा उहाँको ऐश्वर्य सम्पत्ति कति थियो भन्ने कुरा अनुमान गर्न सकिन्छ । उहाँले एकदिन आफ्नो अग्रहार (गाउँ) मा प्रजाहरूको सुख-दुःख आदि व्यवस्था जान्नको लागि आधा रातको समयमा भेष बदलेर घुम्दै हुनुहुन्थ्यो । त्यस समयमा एकजना ब्राह्मणको भवनमा यजमान दम्पतिको निर्वेद (दुःख) पूर्ण सम्भाषणलाई उहाँले सुन्नुभयो । ती कुटुम्बिक यजमानकी नष्टजातक (जुन कन्याको जन्म पत्रिकामा भाग्यरेखाको कमजोरी देखिएको थियो त्यस्ती) एउटी कन्या थिइन् । ती कन्याको जन्मपत्रिका हेर्ने प्रत्येक व्यक्तिहरूले यिनको वैधव्ययोग छ भन्ने मानेर उनीसँग विवाह गर्न मानेका थिएनन् । त्यसै कारणले गर्दा दुःखले संकुचितरूपमा रहेका ती कन्याका माता-पिताहरूको सम्भाषण उहाँ (कूरेशस्वामीजी) को कानमा पर्‍यो । उमेर परिपक्व हुँदा पनि विवाह नभएकी कन्या पिताको घरमा रहनुपर्ने स्थिति, त्यतिबेलाको समाजमा अत्यन्त नै अपमानजनक मानिन्थ्यो । त्यस्तो भावना गरेर उक्त अपमानलाई दूर गर्नको लागि निगूढरूपमा ती कन्याको हत्या गर्नको निमित्त उनीहरूले प्रयत्न गर्न खोजे जस्तो भावलाई माता-पिताको सम्भाषणबाट ग्रहण गरेर

श्रीकूरेशस्वामीजी मनमनमै व्याकुल हुनुभयो । यस्तो विषयलाई बुझेर भोलिपल्ट प्रातःकालमै ती ब्राह्मणदेवलाई आफ्नो समीपमा बोलाउन लगाएर ती कन्या आफ्नो लागि दान गरिदिनु भनेर आज्ञा गर्नुभयो । तर ती पिताले आफ्नी पुत्रीको वैधव्यदुर्योगले गर्दा श्रीकूरेशस्वामीजीलाई अनर्थ हुन सक्छ भन्ने भावनाले कन्यादान गर्न मानेनन् । तर ती ब्राह्मणलाई कन्याको बन्धनबाट विमुक्त गराउनको लागि महोदार श्रीकूरेशस्वामीजीले भन्नुभयो - ती कन्यासँग देह सम्बन्ध राख्दा मात्र न मलाई प्राणापाय हुन सक्छ । त्यस्तो नभएर आफ्नो जीवितान्त नै मैले वानप्रस्थाश्रम स्वीकार गरेर रहने छु भनेर उहाँले भीष्मप्रतिज्ञा गर्नुभयो । ती कन्याका पितालाई मनाएर उहाँले उक्त कन्यासँग विवाह गर्नुभयो । यो श्रीकूरेशस्वामीजीको महौदार्यको यौटा ज्वलन्त उदाहरण हो । (यो वृत्तान्त, श्रीकलिवैरिदासस्वामीजीद्वारा "तिरुविरुत्तम्" नामक दिव्यप्रबन्धको परमप्रामाणिक मणिप्रवालव्याख्यामा उल्लेख गरिएको छ । व्यासभट्ट र पराशरभट्टहरूकी जन्मदात्री माता यी कन्यादेखि भिन्न हुनुहुन्छ) ॥

श्रीवरवरमुनिस्वामीजीको सन्निधिमा अष्टदिग्गजहरूमध्ये अन्यतम श्रीप्रतिवादिभयङ्कर अण्णान्स्वामीजीले "सप्ततिरत्नमालिका" नामक ७० श्लोकहरूले युक्त यौटा

सानो ग्रन्थमा "आचार्यत्वोपयुक्ता मुनिजनकथिता देशिकैस्त्वेन
चोक्ताः, सर्वे पूर्णा गुणास्स्युस्समुदितविभवाः सर्वतन्त्रस्वतन्त्रे ।
शिष्यत्वेचोपयुक्ता अथ च गुणगणाः कूरनाथे यथा
स्युर्नैवान्यत्रेति" भन्ने श्लोकमा श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजी
नै आचार्यलक्षणका पूर्ण उदाहरण हुनुहुन्छ र शिष्यलक्षणको
लागि यी कूरत्ताल्वान् नै प्रधान लक्ष्य हुनुहुन्छ भनेर विवरण
दिनुभएको छ । उद्धृत गरिएको श्लोकखण्डमा "सर्वतन्त्रस्वतन्त्र"
को रूपमा सङ्कीर्तित महापुरुष श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजी नै
हुनुहुन्छ । शिष्याचार्यलक्षणको परिपूर्णता उहाँहरू दुईजनामा
नै छ - यो उक्त श्लोकको भावार्थ हो ॥

अत्यन्त दीनावस्थामा आफ्नो सन्निधिमा रहेका
एकजना मूक (लाटो) भक्त (शिष्य) लाई आफ्ना श्रीचरणहरूको
दर्शन गराएर हातले मूकभाषामा संकेत गर्दै "यिनै मेरा
श्रीचरणहरू तिम्रो लागि उपाय एवं रक्षक हुन् भन्ने विश्वास
गर्नु" भनेर उनको विषयमा आफैले भगवान्को सन्निधिमा
शरणागति गरिदिएर श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजी,
कृपामात्रप्रसन्नाचार्य बन्नुभयो । "दीर्घबन्धुं दयालुम्" भन्ने
आचार्यलक्षण, यस वृत्तान्तबाट उहाँमा प्रस्फुटरूपमा देखिन्छ ।
त्यस समयमा श्रीरामानुजस्वामीजीको निर्हेतुककृपाको
जसरी ती मूक (लाटो भक्त) पात्र बन्न सके उनीजस्तै

त्यस्तो कृपाको पात्र म बन्न सकिन ओहो ! शास्त्रज्ञानले गर्दा म टाढा भएँ भनेर कूरत्ताल्वान् (कूरेशस्वामीजी) धेरै नै दुःखी हुनुभएछ । परिपूर्णशास्त्रज्ञान, उन्नत हारीतकुलमा जन्म, सम्पूर्ण ऐश्वर्य एवम् राम्रो चारित्रले युक्त श्रीकूरेशमिश्रले ती लाटो भक्तलाई प्राप्त भएको भाग्य आफूलाई प्राप्त भएन भनेर दुःख व्यक्त गर्नुभयो । उक्त वृत्तान्त अनुसार “त्यक्तमानः” भन्ने शिष्यलक्षण, उहाँमा सम्पूर्णरूपमा थियो भन्ने विषय स्पष्ट हुन्छ । उमेर अनुसार श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजी भन्दा पनि श्रीकूरेशस्वामीजी लगभग आठवर्षले ज्येष्ठ हुनुहुन्थ्यो भन्ने विषय, चरित्रग्रन्थहरूबाट अवगत हुन्छ । तथापि अत्युन्नत ज्ञान एवम् अनुष्ठानले युक्त श्रीकूरेशस्वामीजीले “रामानुजाङ्घ्रिशरणोऽस्मि” भन्दै उहाँ (भगवद्रामानुजस्वामीजी) को परतन्त्र बनेर धन्यतालाई प्राप्त गर्नुभयो ॥

उहाँको आचार्यपरतन्त्रता

“आफ्नो आभिजात्य भङ्ग हुने स्थिति प्राप्त हुँदा पनि आचार्यको आज्ञालाई अवश्य नै पालन गर्नुपर्दछ कदापि उल्लङ्घन गर्न हुँदैन” भन्ने उत्तम लक्षण श्रीकूरेशस्वामीजीमा पूर्णरूपमा थियो । अत्यद्भुत एक सन्दर्भलाई यस विषयमा उदाहरणको रूपमा ग्रहण गरौं ।

दक्षिण भारतको श्रीरङ्गम् क्षेत्रमा निवास गर्दै आएका कन्दाडै वंशका महापुरुषहरू उत्तम शिष्यसम्पत्तिले युक्त पीठसँग सम्बन्धित हुनुहुन्थ्यो । केहीजना राजाधिराजहरू पनि उहाँहरूको शिष्यकोटिमा थिए । ती कन्दाडै स्वामीजीलाई रामानुजभाष्य ('श्रीभाष्यम्' जस्तो अत्युत्तम वेदान्तग्रन्थ) को अध्ययन गरौं भन्ने अत्युत्कट अभिलाषा मनमा जागृत भयो । उहाँले श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजीको सन्निधिमा आफ्नो जिज्ञासापूर्ण अभिलाषा व्यक्त गर्दै ग्रन्थाध्ययनको लागि प्रार्थना गर्नुभयो । श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजीले श्रीकूरेशस्वामीजीलाई देखाएर हजुरले यहाँ (कूरेशमिश्र) सँग श्रीभाष्यग्रन्थको अध्ययन गर्नुहोस् भनेर ती कन्दाडैस्वामीलाई आदेश गर्नुभयो । तर राजगुरुको रूपमा विद्यमान ती कन्दाडै स्वामीजीलाई श्रीकूरत्ताल्वान्को सन्निधिमा शिष्यत्व ग्रहण गरेर श्रीभाष्यको अध्ययन गर्ने इच्छा भएन । त्यसो भनेर छोड्ने हो भने भाष्यको अध्ययन पनि हुने भएन । त्यतिबेला ती कन्दाडैस्वामीजीले आफ्नो गौरवमा भङ्ग नहुने गरी सोच्नुभयो । कसैलाई पनि थाहा नहुने गरी कुनै रहस्य (एकान्त) स्थलमा आफूलाई श्रीभाष्यको पाठ पढाउनको लागि श्रीकूरेशमिश्रसँग अनुरोध गर्नुभयो । उहाँ (श्रीकूरेशस्वामी) ले आफ्नो आचार्य प्रतिष्ठा चाहनुहुन्नथ्यो । त्यही भएर "हवस् ठीक छ" भनेर

अङ्गीकार गर्नुभयो र जनसञ्चार नभएको कुनै उद्यानमा
 यौटा कुनामा बसेर उहाँलाई श्रीभाष्यग्रन्थ पढाउन थाल्नुभयो ।
 कुनै एकदिन अकस्मात् ती कन्दाडैस्वामीजीका शिष्य राजा,
 आफ्ना आचार्यको दर्शन गर्ने अभिलाषाले भाष्यपाठ चल्दै
 गरेको त्यसै प्रदेशमा आइपुगे । एकाएक ती राजालाई देख्ने
 बित्तिकै ती कन्दाडैस्वामीजीको मनमा संकोच (छटपटी)
 हुनथाल्यो । आफ्नो गुरुजीले नै अर्को व्यक्तिको शिष्यत्व
 ग्रहण गर्नुभएको रहेछ भनेर कहीं राजाले शङ्का गर्छन् कि ?
 आफ्नो लागि अपमानजनक यस्तो संकटस्थितिबाट छलिने
 कसरी हो ? भन्ने स्थिति उहाँमा उत्पन्न भयो । श्री
 कूरेशस्वामीजीले उहाँको मानसिक संकोच स्थितिलाई बुझ्नुभयो
 र सहसा उहाँको हातमा भएको भाष्यग्रन्थलाई आफ्नो
 हातमा लिएर “स्वामिन् ! यो सूत्रको अर्थ बताउनुहोस्”
 भनेर प्रार्थना गर्दै ग्रन्थ पढ्न लाग्नुभयो । यस दृश्यलाई
 देखेर नजिकै आइपुगेका राजाले आफ्नै (मेरै) गुरुजीले यी
 वृद्धशिष्य (कूरेशमिश्र) लाई पाठ पढाउँदै हुनुहुन्छ भन्ने माने ।
 आफ्नो गौरव बचाउने प्रयत्न नगरेर शिष्यको गौरवको
 रक्षा गर्नको निमित्त आफैले शिष्यको जस्तो भावलाई अभिनय
 गरेर ती कन्दाडै स्वामीजीको वैभव बढाउने कूरेशस्वामीजीको
 हृदयवैशाल्य, वाणीको लागि अगोचर छ । हर प्रकारले

निरपायरूपमा आफैले विजय सिद्ध गरेर अर्जुन आदिको लागि कीर्ति सम्पादन गरिदिने श्रीकृष्णपरमात्माको जस्तो उदारस्वभाव, यी महाचार्य (श्रीकूरेशमिश्र) एकजनामा मात्र देखिन्छ । एकजना शिष्यलाई श्रीभाष्य पढाएर शान्ति (शात्तुमुरै) गरेर ग्रन्थको प्रचार गरौं भन्ने आर्ति (उत्कट अभिलाषा) मात्र उहाँमा थियो । तर कीर्तिलाभापेक्षा अणुमात्र पनि थिएन । आत्माभिमानले युक्त त्यस्तो शिष्यको लागि पनि निरहङ्कार श्रीकूरेशस्वामीजीले ग्रन्थ प्रवचन गरेर ज्ञानप्रदान गर्नुमा श्रीरामानुजस्वामीजीको आज्ञा नै मूलकारण हो भनेर ग्रहण गर्दा उहाँको आचार्याज्ञापरतन्त्रता स्पष्टरूपमा जान्न सकिन्छ ॥

यहाँ (श्रीकूरेशस्वामीजी) ले वरदराजस्तवमा “विद्वेषमानमदरागविलोभमोहाद्याजानभूमिरहम्” भनेर आफ्नो नैच्यलाई भगवत्सन्निधिमा प्रकट गर्नुभएको छ । अन्य व्यक्तिहरूमाथि प्रबल द्वेष, अहंकार, ऐश्वर्य आदिले गर्दा अरूलाई अवमान गर्ने अविवेकरूप मद, स्त्रीलौल्यरूप राग, धनहरूमा लोभ, दार-पुत्रादिमा मोह यी सबै दुर्गुणहरूको म (कूरेश) नै जन्मस्थान हुँ भनेर बताउनुभएको छ । उद्धृत उहाँको उक्तिले नैच्यानुसन्धान र निराडम्बरतालाई प्रकट गर्दछ । तर लेश मात्र पनि त्यो (नैच्यानुसन्धान) वास्तव

होइन भन्ने विषयलाई उहाँको उत्तम चरित्रले बताउँदछ ।
यसमा अणुमात्र पनि सन्देह छैन ॥

पहिला आफ्नै (कूरेशस्वामीजीकै) शिष्य भएर पनि पछि धनको लोभले गर्दा एकजना राजा (क्रिमिकण्ठ) को आश्रय लिएर यी आचार्य (कूरेशमिश्र) कै विषयमा द्रोह गर्ने प्रयत्न गरेका "नालूरान्" भन्ने महापापिष्ठको लागि पनि आफूलाई मिल्नेवाला मोक्ष मिलास् भनेर भगवान्को सन्निधिमा प्रार्थना गरिदिने यी महाचार्य (श्रीकूरेशमिश्र) को हृदयमा विद्वेषको लेश पनि थियो भनेर कहाँ भन्न सकिन्छ त ?

पछाडि बताए अनुसार शिष्यको गौरवको रक्षा गर्नको निमित्त आफैंले शिष्यका रूपलाई अभिनय गर्ने यस्ता महापुरुषमा अभिमान थियो भनेर तर्क गर्न सकिन्छ त ? भगवान्को ऐश्वर्य जस्तै आफ्नो (कूरेशस्वामीजीको) ऐश्वर्य पनि ठूलो छ भनेर कतिपय व्यक्तिहरूले आफ्नो प्रशंसा गर्दा सहन गर्न नसकेर आफ्नो सर्वस्वलाई दान गरेर परिपूर्ण वैराग्यको साथमा श्रीरामानुजस्वामीजीको आश्रय लिनुभएका यी महाशयमा ऐश्वर्यादिमद थियो भनेर के सम्भावना गर्न सकिन्छ त ?

वैधव्यको दुर्योग भएकी कन्यासँग विवाह गरेर उनीसँग देहसम्बन्ध नै छोडेर आफ्नो जीवितान्त वानप्रस्थ बनेर समय

व्यतीत गर्नुभएका यी महाचार्यमा स्त्रीहरूको विषयमा अनुराग थियो भनेर कहिँ शङ्का गर्न सक्छौ त ? भोलिको दिन मलाई आहार के हो ? भन्ने विचार नगरीकन जुन दिनको उसै दिन मात्र आहार सम्पादन गर्ने उत्तम ब्राह्मणलाई "अश्वस्तन" भनेर शास्त्रहरूमा व्यवहार गर्दछन् । महैश्वर्यलाई छोडेर श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजीको आश्रय लिएर श्रीरङ्गमक्षेत्रमा भिक्षाटनद्वारा उहाँले समय यापन गर्नुहुन्थ्यो । एकदिन वर्षाकालको समयमा अतिवृष्टिले गर्दा भिक्षा गर्ने अवकाश मिलेन र उहाँले उपावस नै गर्नुभएछ । त्यस्तो अवस्थामा पनि केही दिनलाई पुग्ने आहार संकलन गर्नु भएनछ । यस्तो महानुभावमा लोभगुण, लेशमात्र पनि थियो भनेर के सम्भावना गर्न सकिन्छ त ? भगवत्प्रसादको महिमाद्वारा आफूलाई प्राप्त भएका व्यास-पराशरद्वर् नाम गरिएका कुमारहरूको विवाहको लागि युक्त समय उपस्थित हुँदा पनि वास्ता नगरेर भगवान्ले नै उनीहरूको योगक्षेमको वहन गर्नुहुनेछ भनेर आफ्नो कुटुम्बव्यवहारमा पनि उपेक्षा वहन गर्ने महर्षिकल्प श्रीकूरेशस्वामीजीमा दार-पुत्रादि प्रति व्यामोह थियो भनेर कहिँ अनुमान पनि गर्न सकिन्छ त ? एक वैष्णवसम्प्रदायमा नै होइन कुनै इतर सम्प्रदायहरूमा र साथै पूर्णरूपेण विश्वकै चरित्रलाई परिशीलन गर्दा पनि

यस्तो महाचार्य कहीं पनि "न भूतो न भविष्यति" भन्ने विषय परम सत्य छ ॥

"स्खालित्ये शासितारम्" यो आचार्यमा हुनुपर्ने मुख्यलक्षण हो । शिष्य जति नै (ठूलो) योग्य भएतापनि संकोच नगरीकन उसलाई आचार्यले शासन गर्नुपर्दछ । उपेक्षा गर्ने हो भने शिष्यको पापफल गुरुमा सङ्क्रान्त हुन्छ भन्ने शास्त्रको वचन छ । श्रीकूरेश्वरस्वामीजीका अनुग्रहका पात्र बनेका अनेकौं शिष्यहरू मध्ये "पिल्लैपिल्लै आल्वान्" नामक एकजना पण्डित हुनुहुन्थ्यो । श्री-विद्या-धन-अभिजन-जन्ममदहरूले गर्दा उहाँले प्रायः अन्य श्रीवैष्णवहरूको दूषण (निन्दा) गर्ने गर्नुहुन्थ्यो । यो भगवान्को लागि पनि असह्य भागवतापचार हो । शिष्यमा भएको त्यस्तो दुर्लक्षणलाई यदि नहटाइदिने हो भने उसको उज्जीवन त हुँदै हुँदैन यसबाट मेरो आचार्यत्वपूर्तिमा पनि न्यूनता हुनेछ भन्ने सम्भेर श्रीकूरत्ताल्वान्ले यो (अपचार) भगवान्को लागि पनि असह्य हुने भागवतापचार हो भन्ने निर्णय गर्नुभयो । कुनै एक मकरसङ्क्रान्ति जस्तो पुण्यदिवसमा कावेरीनदीमा स्नान गर्दै भएका ती शिष्यको समीपमा पुगेर हजुरले मलाई कुनै यौटा चीज दान दिनुहोस् भनेर याचना गर्नुभयो । ती शिष्यले भक्तिपूर्वक आफ्नो सर्वस्व नै समर्पण गरिदिन्छु भनेर निवेदन

गर्दा - "अब आगामी दिनहरूमा आफ्नो जीवनभरि नै मन-
वाणी एवम् शरीरद्वारा भागवतापचार गर्ने छैन भनेर वाग्दान
गर्नुहोस्" भनेर आदेश गर्नुभयो । उहाँले त्यसैगरी वाग्दान
गरेर धेरै नै सावधानीको साथमा व्यवहार गर्न थाल्नुभयो ।
तर एकदिन आफ्नो संयन्त्रणदेखि खुकुलो भएर भागवतहरूको
निन्दा गरिहाल्नुभयो र पुनः आफ्नो आवेश शान्त भइसकेपछि
अत्यन्त निर्वेद (पश्चात्ताप) लाई प्राप्त गर्नुभयो । यो विषय
श्रीकूरेशस्वामीजीलाई थाहा भयो र साथै आफ्ना शिष्यलाई
पश्चात्ताप पनि हुन गएकोमा प्रसन्न भएर "अब कहिल्यै
पनि यस्तो (अपचार) नगर्नुहोस् भनेर उहाँलाई शासन
गर्नुभयो ।" शिक्षा (दण्ड) दिने विषयमा श्रीकूरेशस्वामीजीको
दृढ संकल्प यस वृत्तान्तबाट अभिव्यक्त हुन्छ ॥

आचार्यलक्षणहरूमा - "स्थिरधियम्" भन्ने लक्षण
अत्यावश्यक मानिन्छ । आफूले विश्वास गरेको दैवमाथि र
आफ्नो मत (सिद्धान्त) मा पनि अचञ्चल विश्वास हुनु
आचार्यमा रहनुपर्ने प्रधान गुण हो । उक्त गुणको प्रधानलक्ष्यभूत
आचार्यपुङ्गव यहाँ (श्रीकूरत्ताल्वान्) नै हुनुहुन्छ । ती दिनहरूमा
चोलदेशका परिपालक राजा शैवमतस्थ थिए । शैवमतनिष्ठ
भएको हुनाले शिवपरत्वलाई स्थापन गर्नको लागि उनी धेरै
प्रयत्नशील थिए । उनको दरबारमा प्रधान उद्योगी (सेवक)

को रूपमा रहेका "नालूरान्" भन्ने एकजना श्रीवैष्णवले (इनी कूरेशस्वामीजीका शिष्य थिए) जबर्दस्त भएपनि श्रीरामानुजस्वामीजीद्वारा र श्रीकूरत्ताल्वान्द्वारा शिवपरत्वलाई अङ्गीकार गर्ने गरी आमोदनमुद्राको रूपमा दस्तक (हस्ताक्षर) लिने हो भने शिवपरत्व स्थिर रूपमा प्रतिष्ठित हुनेछ भनेर राजालाई सूचना दिएका थिए । उक्त विषयलाई प्रारम्भदेखि नै बुझेका सबै श्रीवैष्णवहरूले यो दुष्टराजाबाट श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजीलाई कुनै रूपमा अनर्थको सम्भावना हुन सक्छ भन्ने भावना गरेर पहिलेदेखि नै उहाँ (रामानुजस्वामीजी) लाई श्रीरङ्गम्बाट टाढा हुनको (प्रवासमा जानको) लागि प्रेरणा दिनुभएको थियो । श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजी, प्रधान शिष्यहरूको साथमा सुरक्षितरूपले कर्णाटक प्रान्तको लागि प्रस्थान गर्नुभयो । यता राजाले "रामानुजलाई सभामा बोलाएर ल्याउनु" भनेर आफ्ना भटहरूलाई आज्ञा दिएर पठाएका थिए । त्यतिबेला श्रीकूरत्ताल्वान्, काणायवस्त्रहरूलाई धारण गरेर महापूर्णस्वामीजीको साथमा राजसभामा जानुभयो । शैवहरूका सबै वादहरूलाई पूर्वपक्ष बनाएर प्रबल प्रमाण र युक्तिहरूद्वारा निर्भीक बनेर विष्णुपरत्वलाई नै उहाँले स्थापना गर्नुभयो । सभामा रहेका सबैजना पण्डितहरूले उहाँको वादलाई

अङ्गीकार गरेका थिए तर त्यो क्रूरस्वभावको राजाले यौटा पत्रमा "शिवात्परतरं नास्ति" (शिवभन्दा परदैव अर्को छैन) भन्ने वाक्य लेखाएर त्यसमाथि हस्ताक्षर गर्नु भनेर उहाँ (श्रीकूरेश) स्वामीजीलाई आदेश गर्नुभयो । उहाँले आफ्नो अभीष्टको विपरीतरूपमा हस्ताक्षर गर्न निराकरण गरिदिनु भयो । त्यतिबेला त्यो क्रूर राजाले हजुरलाई मैले दण्ड दिनेछु भनेर धम्की दियो उसको धम्की र आफ्नो प्राणापाय स्थितिलाई पनि कुनै आपत्तिको रूपमा गणना नगरीकन प्रामाणिक नारायण परत्वमा विद्यमान आफ्नो प्रगाढ विश्वासलाई श्रीकूरेशमिश्रले परिपूर्ण सभामा मुक्तकण्ठले प्रतिष्ठित गर्नुभयो । त्यो उग्रराजाले श्रीकूरेशस्वामीजीका नेत्रहरूलाई उखालेर फ्याँक्नको लागि आफ्ना भटहरूलाई आज्ञा गर्दै थियो । उहाँले तँ जस्तो पापिष्ठलाई देखेका यी नेत्रहरू मदेखि दूर हुनु नै राम्रो भनेर बताउँदै आफैले आफ्ना नङ्हरूद्वारा नेत्रहरूलाई उखालेर निकाल्नुभयो । त्यसै संघर्षमा श्रीमहापूर्णस्वामीजीले प्राणत्याग गर्नुभएको थियो । यसरी रामानुजदर्शनको स्थापनाको लागि आफ्ना नेत्रहरूको पनि बलिदान गर्नुहुने महनीय श्रीकूरेशस्वामीजीको चित्तस्थैर्य र महाविश्वास श्रीवैष्णवसिद्धान्तको लागि वज्रकवच जस्तो रक्षक बन्न पुग्यो । यस्तो दृढदीक्षाको साथमा सिद्धान्तको

लागि विलक्षण सेवा गर्नुभएका यी कूरेशमिश्रमाथि श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजीको पनि यहाँ (कूरेश) मेरा शिष्य हुनुहुन्छ भन्ने भाव मात्र नभएर परिपूर्णरूपमा उहाँमा गौरवभाव नै थियो ॥

एकदिन श्रीकूरेशस्वामीजीले आफ्नो जीवनमा नै अत्यन्त वैराग्य प्राप्त हुँदा श्रीरङ्गनाथभगवान्को सन्निधिमा गएर आफूलाई छिटै नै मोक्षप्रदान गर्नु भनेर प्रार्थना गर्नुभयो । भगवान् श्रीरङ्गनाथले पनि उहाँलाई एकहप्ताको समय दिँदै अमुक दिनमा हजुरको लागि अवश्य नै मोक्ष प्रदान गर्ने छु भनेर अभयप्रदान गर्नुभयो । तुरुन्तै श्रीकूरेशस्वामीजीले आफूलाई मात्र नभएर आफ्नो सम्बन्ध भएका व्यक्तिहरूको लागि पनि मुक्तिप्रदान गर्नुहोला भनेर प्रार्थना गर्दा “तथाऽस्तु” भनेर भगवान्ले अनुमति दिनुभयो । उक्त वृत्तान्तलाई सुनेर श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजी अत्यन्तै व्यथित भएर श्रीकूरेशस्वामीजीको भावी वियोगलाई सहन गर्न नसकेतापनि त्यो भगवान्को नै आज्ञा हो भनेर शिरसा वहन गर्दै श्रीकूरेशस्वामीजीले प्रार्थना गरेको वर अनुसार उहाँको सम्बन्धद्वारा आफूलाई पनि अवश्य नै मोक्ष मिल्छ भनेर आनन्दपारवश्यको साथमा आफ्ना भुजाहरू उठाएर नाच्नुभएछ । यसरी आफ्नो आचार्यको हृदयलाई र उहाँको

परिपूर्ण गौरवलाई पनि सम्पूर्णरूपमा प्राप्त गरेका यी महाचार्य (कूरत्ताल्वान्को) उत्तम चरित्र, श्रीवैष्णवमण्डलिको लागि त्यतिबेलादेखि यतिबेलासम्म पनि शिरोधार्य नै भयो । यहाँ (कूरेशमिश्र) को परमपद हुँदा खेरि श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजीले यौटा वृत्तान्तलाई अनुसन्धान गर्नुभएको थियो । त्यो यस प्रकार छ- मेरी यौटी मात्र पुत्री थिइन् । उनी लोकातीत सौन्दर्यादि सद्गुणहरूले युक्त थिइन् लक्ष्मीजीकै समान मानेर मैले उनको पालन पोषण गरेकी थिएँ । श्रीकृष्णपरमात्माले ती पुत्रीको सौन्दर्यले मुग्ध भएर मलाई नबताइकन लिएर जानुभयो भनेर यौटी गोपकन्याकी आमा दुःखी भएजस्तो भावमा पेरियाल्वार (श्रीविष्णुचित्तसूरि) ले निम्न पाशुरमा वर्णन गर्नुभएको छ । “ओरुमकल्तन्नै उडैयेन् उलगं निरैन्द पुगल् तिरुमकल्पोल वलर्तेन् शेङ्गुमाल्तान् कोण्डुपोनान्” भन्ने पेरियाल्वारको उक्त गाथालाई पुनः पुनः अनुसन्धान गरेर श्रीभगवद्रामानुजस्वामीजी मूर्च्छित हुनुभएछ । हजारौं जना आफ्ना शिष्यहरू रहँदा पनि श्रीकूरेशस्वामीजी माथि श्रीरामानुजस्वामीजीको वात्सल्य अपार थियो भनेर जान्नको लागि यो सानो सन्निवेश (वृत्तान्त) नै पर्याप्त छ ॥

मकरमासको हस्तानक्षत्र यहाँ (श्रीकूरत्ताल्वान्) को अवतारदिन हो । श्रीस्तव, वैकुण्ठस्तव, अतिमानुषस्तव,

सुन्दरबाहुस्तव र वरदराजस्तव नामक यी पाँच स्तोत्रहरू उहाँका रचना हुन् । अनेकौं वेदान्तरहस्यहरू, सम्प्रदायका सारार्थहरू र हृदयङ्गमभक्तिरस यहाँका यी स्तोत्रहरूमा देखिन्छन् । “यमकरत्नाकर” नाम गरिएको सव्याख्यान महाकाव्य पनि यहाँकै रचना हो भन्ने विषय प्रचारमा छ तर त्यस ग्रन्थमा भएका केही सन्दर्भहरूका अनुसार त्यो उहाँको रचना होइन, उहाँको वंशस्थ कुनै अर्वाचीन विद्वान्को रचना हो भन्ने प्रामाणिक महापुरुषहरूको निर्णय छ । व्याकरण, श्रीकूरेशस्वामीजीको अभिमान (प्रिय) शास्त्र हो भन्ने विषय पञ्चस्तवीमा भएको शब्द वैचित्रीलाई देखेर ग्रहण गर्न सकिन्छ । व्याकरणमहाभाष्य नै मूर्तरूप बनेर श्रीकूरेशस्वामीजीको रूपमा हिँडेर आउँदै छ भन्ने भावना गरेका त्यतिबेलाका महाविद्वान्हरूले उहाँलाई “नडैयाडुपातञ्जलम्” भन्ने उपाधिद्वारा व्यवहार गर्दथे । उहाँको चरित्र र अगाध वैदुष्यसँग सम्बन्धित धेरै वृत्तान्त र रहस्यहरू, प्रामाणिक सम्प्रदायग्रन्थहरूमा छन् । विस्तार गर्दा यौटा राम्रो ग्रन्थ नै बन्न सक्छ तर अहिले यतिमात्र ग्रहण गरेर धन्य बनौं ॥

स्वस्ति श्रीदिशतात्

